

¹⁹ Юдельсон К. С. Проблема доказывания в советском гражданском процессе. – М., 1951. – С. 266.

²⁰ Штутин Я. Л. Предмет доказывания в советском гражданском процессе. – М.: Госюриздат, 1963. – С. 83.

²¹ Ойгензихт В. А. Презумпции в советском гражданском праве. – Душанбе: Изд-во Ирфон, 1976. – С. 9.

²² Васильев Л. М. Фактические презумпции в советском уголовном судопроизводстве. Тексты лекций. / Науч. ред. Медведев Н. Н. – Краснодар: Изд-во Кубан. ун-та, 1977. – С. 4.

²³ Конституція (Основний закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 07.10.1977 р. (зі змінами, внесеними згідно із Законами СРСР) // Комп'ютерна законодавча база «Експерт-Юрист».

²⁴ Мотовиловкер Я. О. О принципах объективной истины, презумпции невиновности и состязательности процесса. Учебное пособие / Под ред. Л. Л. Кругликова. – Ярославль: Изд-во Яросл. ун-та, 1978. – 96 с.; Либус И. А. Вказана праця. – 232 с.; Ларин А. М. Презумпция невиновности / Под ред. М. С. Строговича. – М.: Наука, 1982. – 152 с.; Касумов Ч. С. Презумпция невиновности в советском праве / Под ред. и с предисл. В. М. Савицкого. – Баку: Элм, 1984. – 140 с.; Строгович М. С. Право обвиняемого на защиту и презумпция невиновности / Под ред. В. М. Савицкого. – М.: Наука, 1984. – 143 с.; Савицкий В. М. Язык процессуального закона (вопросы терминологии) / Под ред. А. Я. Сухарева. – М.: Наука, 1987. – 287 с.

²⁵ Либус И. А. Вказана праця. – С. 10 – 11.

Отримано 15.10.2008

Резюме

В статье рассматривается проблема теоретико-правового исследования категории «презумпция» в юридической науке советского периода. На основе анализа литературы выделены и охарактеризованы этапы исследования проблемы презумпций, показана степень разработки данного вопроса.

О. В. МАКАРОВА

*Олена Василівна Макарова, аспірантка
Інституту політології та права Національного педагогічного університету
ім. М. П. Драгоманова*

ФОРМИ ПРОЯВУ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Обраний Україною курс на розбудову демократичної, соціальної, правової держави висуває перед суспільством та його членами нові вимоги, пов'язані, насамперед, із забезпеченням не лише реалізації прав та свобод людини і громадянина, але й неухильним дотриманням загальноприйнятих правових норм, домінуванням права в усіх сферах життя, а також створенням належних умов соціально-економічного життя держави. Все це, в свою чергу, вимагає належного рівня правової культури населення, складовими якої є правова свідомість і правомірна поведінка.

Аналіз подій, що відбуваються останнім часом в Україні, зокрема негаразди в політичному житті держави, економічна та парламентська кризи, постійні конфлікти та суперечки між органами державної влади спонукають до наукового дослідження низки тих причин, які передують усім цим негативним проявам, що ми спостерігаємо.

З одного боку, передумовою вищезгаданих негараздів в українському суспільстві є, насамперед, деформація правосвідомості, яка проявляється в таких формах як правовий нігілізм, правовий ідеалізм, правовий фетишизм, інфантилізм, конформізм, дилетантизм, правова демагогія та «переродження» правосвідомості, з іншого – всі ці види деформації правосвідомості впливають певним чином на формування і розвиток правової свідомості населення.

Необхідність вивчення і дослідження вищевказаних форм деформації правосвідомості набуває особливого значення, беручи до уваги аналіз сучасного стану розвитку Української держави, а також те, що ця тема і до нині залишається майже невисвітленою у вітчизняній науково-правовій літературі.

Метою нашого дослідження є аналіз сутності та форм деформації правосвідомості громадян, вироблення авторського визначення поняття «деформації правосвідомості», а також передумов виникнення різноманітних форм досліджуваних явищ.

Питаннями вивчення вищезгаданих соціально-правових явищ займалися такі науковці: Т. О. Андрєєва, В. К. Бабаєв, О. В. Волощенко, П. Г. Давидов, О. О. Євченко, В. В. Ємельянова, А. І. Новіков, В. Р. Руфович, Г. В. Тригубенко, В. В. Черней та ін.

Перш за все, з'ясуємо тлумачення поняття «правосвідомості». У навчальному посібнику з загальної теорії держави і права В. В. Копейчиков наводить таке визначення: правосвідомість – це специфічна форма суспільної свідомості, система відображення правової дійсності в поглядах, теоріях, концепціях, почуттях, уявленнях людей про право, його місце й роль щодо забезпечення свободи особи та інших загальнолюдських цінностей¹.

Правосвідомість суспільства складається з трьох елементів:

1) правова ідеологія – це система правових принципів, ідей, теорій, які відображують теоретичне (наукове) відношення суспільства до права, державно-правового розвитку, правових режимів, упорядкування суспільних відносин. Правова ідеологія формується в результаті наукового, теоретичного відображення правової дійсності, на основі узагальнення і розвитку найбільш відомих і значущих державно-правових теорій минулого й сучасності, вивчення основних закономірностей становлення, розвитку й функціонування держави і права;

2) правова психологія утворюється стихійно на основі емпіричного, безпосереднього відображення суб'єктами правових відносин, правової поведінки у вигляді суспільної думки, переживань, почуттів, емоцій, оцінок і т. ін. Виникнення й існування правової психології пов'язане з властивістю людей безпосередньо чуттєво відображати правове середовище, емоційно реагувати на зовнішні щодо них правові явища. Тому правова психологія виявляється в почуттях, емоціях, настроях членів суспільства щодо права, відображає його не узагальнено, а конкретизовано;

3) поведінкову частину правосвідомості складають мотиви правової поведінки, правові установки. Це ті елементи, які безпосередньо зумовлюють і визначають поведінку суб'єктів права, її напрямки, характер. Поведінкові елементи утворюють вольову сторону правосвідомості, синтезують раціональні і емоційні компоненти, є однією із складових частин правової поведінки².

Необхідно зазначити, що право і правосвідомість нерозривно пов'язані між собою. Наведемо декілька аргументів з цього приводу:

– по-перше, правосвідомість передує праву, адже воно виражає волю суспільства чи певної його частини;

– по-друге, стан законності, правопорядку в державі, а також рівень дотримання населенням загальнообов'язкових правил поведінки, встановлених державою прямо залежать від рівня правосвідомості населення;

– і, нарешті, по-третє, правова система, що склалася в державі, певним чином впливає на формування і розвиток правової свідомості населення.

Правосвідомість людей формується під впливом багатьох чинників, таких як історичні передумови, соціально-економічне, політичне становище держави тощо. Нерідко, так звана, позитивна правосвідомість громадян перетворюється в деформовану.

Під деформацією правосвідомості ми розуміємо негативне соціально-правове явище, виникненню якого передують історичні, соціально-економічні, політичні та інші причини і яке виявляється у викривлених поглядах, ідеях, переконаннях носіїв правосвідомості про цінність права та його роль у суспільному житті, законність, правопорядок.

Розрізняють такі види деформації правосвідомості: правовий нігілізм, правовий ідеалізм, правовий фетишизм, інфантилізм, конформізм, дилетантизм, правова демагогія та «переродження» правосвідомості.

Серед усіх названих вище проявів дефектної правової свідомості правовий інфантилізм, на нашу думку, є найбільш безпечною формою деформації правосвідомості, який проявляється у несформованості поглядів про право в житті держави та його роль у регуляції суспільних відносин або завищенні оцінки рівня правових знань конкретною особою.

За своїм змістом подібною до попередньої форми деформації правосвідомості є правовий дилетантизм, тобто діяльність суб'єктів, які займаються юриспруденцією, тлумаченням правових норм, оцінкою юридичної ситуації, не маючи при цьому спеціальної підготовки та глибоких знань у цій сфері.

О. О. Іванов у довіднику з теорії держави і права наводить наступне визначення правового конформізму: тенденція особистості змінювати свої переконання, ціннісні установки та вчинки під дією групи, в якій людина знаходиться; поняття, що означає пристосування, пасивне прийняття існуючого порядку речей, пануючих поглядів, відсутність власної позиції, безпринципне і некритичне слідування будь-якому зразку, який має найбільший авторитет (погляди більшості, традиції тощо)³. У правовій сфері конформізм – це прагнення пристосуватися до зовнішніх обставин і норм права, підпорядкування власної поведінки поглядам і діям оточення. Терміном «конформізм» звичайно називають здатність індивіда підкоритися тисковій групі, внаслідок чого він сприймає і відтворює домінуючі думки та настанови, прагнучи запобігти конфлікту з групою⁴.

Правова демагогія – маніпуляція інформацією, спекулятивне спотворення фактів, свідоме використання у корисливих цілях неправдивих, нереальних для практичного втілення обіцянок. У суспільно-політичній практиці розглядається як оціночна характеристика публічних промов, виступів, заяв, які не містять у собі конструктивних ідей, пропозицій, заплінують певну проблему, відволікають увагу від складних, першочергових питань і завдань⁵. Особливо розповсюджена під час виборів, коли використовуються всі засоби «обробки» виборців, включаючи і «чорний піар»⁶.

Найпоширенішою формою деформації правосвідомості є правовий нігілізм, під яким розуміється напрям політично-правової думки, який відкидає соціальну цінність права і культивує негативне ставлення до нього. Належить до стійких і поширених виявів деформації правосвідомості населення. Може мати місце і в прямій, і в прихованій формі: від скептичного ставлення до права, до повної зневіри у його реальних та потенційних можливостях⁷.

Антиподом правового нігілізму є правовий ідеалізм, який також існує нині в Україні. У юридичному науково-практичному словнику-довіднику наводиться таке визначення правового ідеалізму: це деформований стан правосвідомості особистості, суспільства, групи, яке характеризується переоцінкою можливостей права, сприйняття права як найвищої цінності, яка підпорядковує собі всі інші⁸.

Отже, якщо говорити про правовий нігілізм, то маємо байдуже ставлення до права або взагалі його ігнорування; у випадку правового ідеалізму – відбувається переоцінка права та його можливостей.

Розглядаючи такий соціально-юридичний феномен як правовий ідеалізм, слід згадати й правовий фетишизм, під яким розуміється гіпертрофоване уявлення про роль правових засобів у розв'язанні соціально-економічних, політичних та інших завдань; правосвідомість, що розцінює право як предмет сліпого поклоніння та надає праву магічну силу⁹. Зазначимо, що це явище не таке розповсюджене в суспільстві як правовий нігілізм і правовий ідеалізм, проте воно також існує.

Серед усіх названих вище та охарактеризованих видів деформації правової свідомості найбільш небезпечною є «переродження» правосвідомості, коли, наприклад, суб'єкти правовідносин, зневірившись у можливостях легітимного розв'язання конфліктної ситуації в межах правового поля, переходять до свідомих дій, спрямованих на порушення чинного законодавства¹⁰.

Стосовно шляхів подолання наслідків деформації правосвідомості, вважаємо, найефективнішими є підвищення рівня правової культури та правосвідомості населення.

Виховання повинно бути спрямовано на оволодіння особою основ права, знання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, а також, що є досить важливим, на на-

шу думку, у житті кожного громадянина – формування власної точки зору на ті чи інші явища, які відбуваються у державі.

Слід зазначити, що правосвідомість та правова культура виникають не самі по собі, а як результат процесу соціалізації¹¹, під яким розуміється двосторонній процес взаємодії особистості та суспільства, спрямований на оволодіння особистістю системою правових установок та ціннісних орієнтацій, які виступають у якості стандартів правомірної поведінки, на уміння під впливом зовнішнього середовища визначити своє місце в суспільстві та активно включитися у його правовідносини¹².

Розрізняють такі види правової соціалізації:

за напрямками:

– практична – здійснюється за допомогою передання практичних навичок правової діяльності, досвіду правової поведінки одних осіб іншим;

– ідейна (теоретична) – здійснюється шляхом ознайомлення з правовими поняттями, принципами, правовими ідеями, концепціями, символами;

за організованістю:

– стихійна (спонтанна);

– цілеспрямована (правове виховання, правове загальне навчання);

– змішана (стихійна і цілеспрямована);

за формами прояву:

– зовнішня – соціальна обумовленість правового формування особистості;

– внутрішня – суб'єктивне сприйняття соціальних норм та цінностей. засвоєння соціального досвіду¹³.

Нині в державі існує безліч проблем, які потребують негайного вирішення. До них відносимо, насамперед, беззаконня, низьку правову культуру населення, всюдозволеність, зростання рівня злочинності та інших правопорушень, корупцію, зниження ролі духовних і моральних цінностей, суперечки між різними гілками влади тощо. До цього списку можемо додати економічну кризу, яка останнім часом охопила весь світ, не є винятком і Україна. Все це ще більше загострює нестабільність у суспільстві, гальмує демократичні перетворення та процес розбудови правової держави.

Підводячи підсумок, хотілося б зазначити, що автором у даній статті проаналізовано поняття різних видів деформованої правосвідомості, вироблено авторське визначення поняття «деформації правосвідомості» та названо низку причин, які негативним чином впливають на формування і розвиток правової свідомості громадян. Викладене вище, без сумніву, залишає простір для подальших наукових досліджень, розробок і напрацювань. Життя нашого суспільства і держави, особливо останнім часом, вимагає впорядкованості та стабільності в політичній, економічній та соціальній сферах. Отже, державі потрібні не пусті обіцянки та красномовні виступи політичних лідерів, а дієві кроки, конструктивні ідеї правлячої верхівки щодо реформування політичної, соціально-економічної та правової сфер життя, створення умов для забезпечення реалізації гарантованих Конституцією та законами України прав та свобод людини і громадянина. Для досягнення таких цілей, а також з метою подолання наслідків деформації правової свідомості громадян пріоритетними повинні стати підвищення рівня правосвідомості, правової культури та правової освіченості населення.

¹ Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. / За ред. В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – С. 137.

² Там само.

³ *Иванов А. А.* Справочник по теории государства и права: основные категории и понятия. – 2-е изд. – М.: «ЭКЗАМЕН», 2007. – С. 127-128.

⁴ Юридична енциклопедія: В 6 т. / Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – Т. 3. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2001. – С. 337.

⁵ Юридична енциклопедія: В 6 т. / Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – Т. 2. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1999. – С. 57.

⁶ Юридический научно-практический словарь-справочник (основные термины и понятия) / Скакун О. Ф., Бондаренко Д. А. / Под ред. Скакун О. Ф. – Харьков: «Эспада», 2007. – С. 255.

⁷ Юридична енциклопедія: В 6 т. / Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – Т. 5. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – С. 42.

⁸ Юридический научно-практический словарь-справочник (основные термины и понятия) / Скакун О. Ф., Бондаренко Д. А. / Под ред. Скакун О. Ф. – Харьков: «Эспада», 2007. – С. 275.

⁹ Иванов А. А. Справочник по теории государства и права: основные категории и понятия. – 2-е изд. – М.: «ЭКЗАМЕН», 2007. – С. 243.

¹⁰ Євченко О. О. До проблеми подолання деформації правосвідомості учасників трудових правовідносин // Сайт Національної служби посередництва і примирення // <http://www.nspp.gov.ua/?s=38&id=2081>.

¹¹ Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. / За ред. В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – С. 140.

¹² Юридический научно-практический словарь-справочник (основные термины и понятия) / Скакун О. Ф., Бондаренко Д. А. / Под ред. Скакун О. Ф. – Харьков: «Эспада», 2007. – С. 265.

¹³ Там само.

Отримано 3.12.2008

Резюме

В статье рассматриваются основные формы проявления деформации правового сознания, их сущность, характеристика и причины возникновения. А также предлагаются пути преодоления указанных выше форм деформированного правосознания.

О. В. МИНЬКОВИЧ-СЛОБОДЯНИК

*Олена Василівна Минькович-Слободяник,
здобувач Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ЮРИДИЧНА СТРАТЕГІЯ І ТАКТИКА В ПРАВОВІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

Інструменти правової політики – це специфічні юридичні засоби, за допомогою яких правова політика, як реакція на проблему впроваджується в життя, і тому їх слід аналізувати як один з головних чинників вироблення та впровадження ефективної правової політики в Україні. Адже специфічною рисою сфери правової політики є те, що проблеми й цілі її відносно стали та загальнозрозумілі, а інструменти й механізми впровадження – не чітко визначені.

Метою даного дослідження є спроби поєднання теоретичних положень із можливостями аналітичного підходу до вирішення актуальних проблем державницької стратегії в Україні у впровадженні правової політики. Тобто, концептуальний аналіз правової політики ведеться в контексті напрямів її практичного здійснення, тобто інструментального аспекту правової політики.

Як відомо, термін «стратегія» – давньогрецького походження, за своїм первісним значенням пов'язаний з організацією військових масштабних операцій¹ Історично він надалі набув і ширшого, «цивільного» сенсу – вибору головного напрямку, основних складових діяльності для досягнення поставленої загальної мети². На нашу думку, стратегія правової політики – це, з одного боку, визначення владою головних, етапних цілей правової політики, а з другого – система конкретних рішень та організаційних заходів, спрямованих на досягнення цих цілей.

Існує тісний зв'язок між стратегією, що визначає курс на використання необхідних ресурсів для досягнення загальних цілей, і правовою політикою, яка визначає практичні